

ЗА ЕДИН ТИП САБЯ ОТ РАННОТО БЪЛГАРСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ

ВАЛЕРИ ЙОТОВ

През VII—VIII в. сред племената на Евразия се разпространява един нов вид оръжие — сабята. Тя е резултат от еволюцията на меча, но и следствие на усъвършенствването на конната езда, тактиката на боя, както и някои технически нововъведения, на първо място от които трябва да се посочат стремето и седлото. В схемата на средновековното оръжие сабята се отнася към нападателното оръжие за близък бой и служи за нанасяне на режещи и прободни удари. От меча и палаша, които също са в тази група, тя се отличава по наличието на извивка на клина, наклон на оста на дръжката по посока на режещата част и по някои други елементи.

От България доскоро бяха известни само сабята от гроб 27 на некропола при Нови Пазар, част от острието на сабя от същия некропол¹ и няколко върхове на саби от първите разкопки на Плиска².

В старата експозиция на Историческия музей в Разград бе изложена много добре запазена сабя³. Сведенията за нейното местонамиране са противоречиви. Нашият интерес към тази сабя в случая е в контекста на типологията и разпространението ѝ в ранното българско средновековие.

Сабята от Разград (табл. I_{1,2}) има прав клин, с малка извивка в долната част. Върхът е счупен. В по-голямата си дължина клинът е едноостър, а в последните 12 см е двуостър. Дръжката (също счупена) е желязна пластина наклонена към острието. Предпазителят е сплескан цилиндър, който се разширява с две кръгли уширения. Размерите на сабята трябва да се съобразят със счупванията на върха и на дръжката. Запазената дължина е 69 см, но цяла сабята е била дълга около 77—78 см. Липсват останалите елементи на една сабя, като навершии, трагьози за окачване, накрайник. Предвид неясната археологическа среда определянето на сабята от Разград трябва да се съобрази с класификациите в чуждата археологическа литература.

Обща характеристика на сабите от ранното средновековие е правена в трудовете на Арендт, Корзухина, Мерперт, Кирпичников⁴. Смята се, че сабите с

¹ Българите в Северното Причерноморие

прав, почти неизвит клин са по-ранни⁵. Разглеждането на голям брой от тези саби позволи на Корзухина да ги обедини в група или тип “хазарска” сабя⁶. Сабите от тази група имат дължина до 80 см и клинът е слабо извит, почти прав. Окачването е полегато и се осъществява посредством две трагъози⁷. Дължината на разглежданата сабя от Разград и силуетът на нейния клин позволяват тя да бъде отнесена към групата или типа на т. н. “хазарски” саби. В случая запазеният предпазител има решаващо значение за нейното по-точно определяне. Формата му е сравнително рядко срещана⁸. В една ранна работа на Захаров и Арндт върху саби от руските степи се обръща внимание на два вида предпазители⁹. Първият вид е с дължина на предпазителя около 8 см. Горната част има слабо извити рамене. Долната част е почти хоризонтална. Краищата на раменете обикновено завършват с топка. Предпазителят на сабята от Разград е подобен. Най-близките известни паралели на сабята от Разград с характерния предпазител са няколко саби от колекцията на Уварова, една сабя от Кобанския некропол (Северен Кавказ), сабята от Загребино и сабята от катакомбния некропол при Салтово, катакомба № 1¹⁰. Посочените паралели дават възможност да се проследи движението на находки на саби от Северен Кавказ към степите на север от Черно и Азовско море (поречието на реките Дон и Северски Донец). Ако се търси логичното и известно движение на сабята като оръжие на запад¹¹, та чак до Унгария, би било естествено да има и други подобни находки на този тип. До сега обаче, освен сабята от Разград, са ми известни само два предпазителя от същия вид (табл. I.) от крепостта при с. Руйно, Дуловско¹².

Какво обяснение може да има за разпространението на този тип сабя в Северен Кавказ, степите на север от Черно и Азовско море и в Дунавска България? Преди всичко трябва да се има предвид, че едва ли може да се говори за някакъв единен център за произхода на сабите, нито за едно племе, което да е имало монопол над това оръжие. То е било твърде ценно, предавало се е с поколения, а в ръцете на победителя е било достойна военна плячка.

Повечето саби от този тип са от Северен Кавказ. Открити са в катакомбни гробове. Етническата принадлежност на погребаните в катакомбните гробове в Северен Кавказ се смята отдавна за определена — аланите¹³. След ожесточените военни действия между хазари и араби през втората половина на VII и първите десетилетия на VIII в. аланското население от Предкавказието, живеещо заедно със савири, които може би са прабългарски групи, се преселва на север, в гористостепната ивица по горните течения на реките Дон и Северски Донец¹⁴. Характерната материална култура за тези земи в VIII—IX в. е т. нар. “салтово-маяцка” култура¹⁵. Св. Плетнева отбелязва за класическия катакомбен некропол при Салтово (откъдето е и една от сабите — паралел на Разградската сабя), че е оставен от пришълците-аланите, дошли след гореспоменатите събития¹⁶. На левия бряг на р. Северски Донец, срещу катакомбния (алански) некропол е раз-

положен друг некропол (ямни гробове), който е оставен от савирски групи¹⁷. Така в течение на няколко десетилетия се оформя една по същество синкретична култура. Големи групи от носителите на тази култура се местят на запад и северозапад чак до Долни Днепър¹⁸. Д. Димитров илюстрира с многобройни факти движението на български групи от Хазарския хаганат към Дунавска България от началото на IX в.¹⁹ Гражданската война в хаганата, за която у К. Багренородни има кратки бележки²⁰, е била твърде продължителна и ожесточена²¹. Д. Димитров не изключва възможността заедно с българите през това време към Долни Дунав да са се преселили и група алани, като търси доказателства за това в погребалния обред и някои антропологични черти²². Във всеки случай смесването на етническите групи е било твърде напреднало, какво остава да се каже за материалната култура, в частност относно оръжието и снаряжението, които нямат етническа определеност. Преселването на български групи (по-скоро групи носители на “салтово-маяцката” култура) се проследява според Д. Димитров още в последната четвърт на IX в., засвидетелствувано в селища и некрополи в Молдова, и на границата на IX и X в. за Дунавска България. За последното са приведени археологически свидетелства, като специфичните за донските българи котли с вътрешни уши, откривани в старобългарските селища при с. Топола и с. Гарван²³, жилища с овална, юртообразна форма, жилища-полуземлянки с еднолицеве зидове²⁴. Към пространните наблюдения на Д. Димитров може да се добавят някои наблюдения във връзка с крепостното строителство от IX в. и преизползването на късноантичните крепости на юг от Дунав, в Добруджа²⁵.

Паралелите на предпазителя на сабята от Разград са от старобългарската крепост до с. Руйно, крепост със същата датировка и характеристика²⁶. Доколкото животът в околните открити селища е продължавал, строителството на нови каменни крепости и преизползването на късноантичните има различни обяснения, едно от които е, че това е дело на преселили се групи българи. Сабята от Разград е само един малък шрих към материалната култура, която тези групи са носили със себе си. Този тип сабя остава един от най-ранните известни типове от това оръжие за българското и за европейското средновековие²⁷.

БЕЛЕЖКИ

¹ Станчев, Ст., Ст. И в а п о в. Некрополът до Нови Пазар. С., 1958, с. 103, табл. XXVII_{1,2}.

² Абова-Плиска. Материали для болгарских древностей. — ИРАИК, X, 1905, с. 320, табл. XII₁₂₋₁₃.

³ Първ на тази сабя ми обръща внимание Ст. Стапилов, който е автор и на рисунката на сабята. Покойният Тотю Иванов, археолог в Исторически музей, Разград, ми позволи да направя снимка на сабята и да се занимаем с нея. За разрешението да се докосна до този ценен паметник от българското средновековие и споделените мнения им дължа дълбока благодарност.

⁴ A g e n d t, W. Türkische Sabel aus den VIII—IX Jahrhunderten. — *Archaeologia Hungarica*, XVI/1934, passim; К о р з у х и н а, Г. Ф. Из истории древнерусского оружия XI века. — СА, XIII/1950; М е р ц е р т, Н. Я. Из истории оружия племен Восточной Европы. — СА, XXXIII/1955; К и р и ч и к о в, А. Н. Древнерусское оружие, I: Мечи и сабли IX—XIII вв. (= САИ, E I—36). Москва, 1966.

⁵ М е р ц е р т, Н. Я. Цит. съч., с. 134.

⁶ К о р з у х и н а, Г. Ф. Цит. съч., с. 75, табл. II—III.

⁷ От немското *Tragöse* = специални скоби за ремъците, с които се окачва ножицата към колана.

⁸ Някои автори правят типология на сабите най-вече въз основа на формата на предпазителя. Любопитно е, че предпазители с такава форма липсват в типологичните схеми на А. Н. К и р и ч и к о в. (Цит. съч., с. 63, рис. 13) и А. R u t k a y (*Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*. — *Slovenska Arheologia*, XXIV, 2/1976, S. 287—292, abb. 31).

⁹ Z a k h a r o w, A., W. A g e n d t. *Archaeologischer Beitrag zur Geschichte der Altungarn im IX Jh.* Budapest, 1935, S. 61.

¹⁰ К о р з у х и н а, Г. Ф. Цит. съч., с. 75, табл. II_{14,16,2,5}, III_{2,4}.

¹¹ Т. нар. "миграционна схема" у W. A g e n d t (*Op. cit.*, S. 74, taf. 27) е критикувана от Н. Я. М е р ц е р т (Цит. съч., 151—168), но тя има своите научни основания.

¹² Исторически музей, Силистра, инв. № 2767, Градски музей Дулово, инв. № 359. Благодаря на Георги Атанасов, археолог в Историческия музей в Силистра, който ми предостави находките.

¹³ П л е т н е в а, С. А. От кочевий к городам. М., 1967, с. 91, и посочената там литература.

¹⁴ Пак там, 184—185.

¹⁵ П л е т н е в а, С. А. От кочевий..., pass.

¹⁶ Пак там, с. 91.

¹⁷ Пак там, 91—100.

¹⁸ Д и м и т р о в, Д. Прабългарите по северното и западното Черноморие. Варна, 1987, с. 270.

¹⁹ Пак там, 270—275.

²⁰ Известия византийских писателей о Северном Причерноморье. Константина Багрянородного об управлении государством. — Изв. ГАИМК, вып. 91. М. -Л., 1934, с. 16.

²¹ А р т а м о н о в, М. И. История хазар. Ленинград, 1962, 324—329.

²² Д и м и т р о в, Д. Цит. съч., с. 272.

²³ Б о б ч е в а, Л. Глинени котли от ранносредновековното селище при с. Топола. — ИИМВ, 16 (31), 1980, 126—130; В ъ ж а р о в а, Ж. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI—XI в. Археология, VII, 1965, кн. 2, 64—65.

²⁴ Дуранкулак. Том 1, С., 1989, с. 33, 34—36.

²⁵ Р а ш е в, Р. Старобългарски укрепления на Долния Дунав. Варна, 1982, с. 174; Й о т о в, В. Старобългарски крестости източно от главния път на българското средновековие. — В: Приноси към българската археология, IV, С., 1995 (под печат).

²⁶ Р а ш е в, Р. Цит. съч., 141—143, табл. XVII—3.

²⁷ Известна близост тя намира със сабята в ръката на прабългарски воин от Менология на император Василий II. Вж. илюстрацията в: История на България, том 2, С., 1981, с. 143.

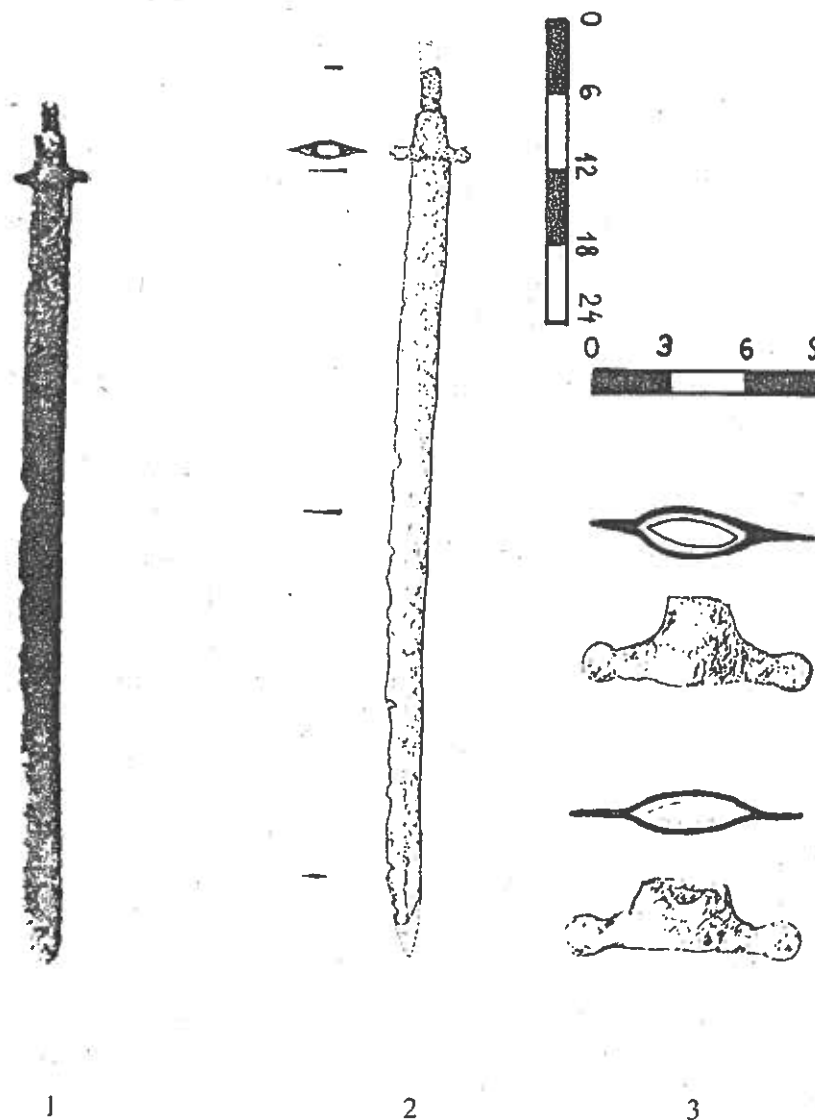

Табл. I. Сабята от Разград и паралели на предпазителя ѝ.